Derleyenler
YALÇIN ÇAKMAK - TUNCAY ŞUR

Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler

iletişim

İçindekiler

Sunuş
Yalçın Çakmak - Tuncay Şur 11

Önsöz
Hamit Bozarslan 15

İdris-i Bidlîsî'yi Yeniden Düşünmek
Vural Genç 31

Kürt Aydınlanmasının Öncüsü Bir Ailenin Portresi: Bedirhaniler
İsa Doğan 43

Modernleşen Kürdistan'ın İlk Lideri Şeyh Ubeydullah: (Es Seyyid Ubeydullah el-Nakşibendi el-Halidi)
Alişan Akpınar 61

Barzan'dan Kürdistan'a, Medreseden Devlete: Barzaniler
Mesut Yeğen 77

Milliyetçi Bir Kürt Hanedanı: Cemilpaşazadeler
Ercan Çağlayan 107

Geç Osmanlı'da "Bir Kürd" Entelektüel: Abdullah Cevdet
Ayhan Işık 123

Geç Osmanlı'da "Bir Kürd" Entelektüel: Abdullah Cevdet

AYHAN IŞIK

Abdullah Cevdet, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, modernleşme, Batılılaşma ve Kürt milliyetçiliğinin oluşumunu anlamak açısından fikirleri üzerinde çokça tartışılan Osmanlı entelektüellerinden biriydi. Bu kısa yazı, birçok araştırmacının ifadesiyle İttihatçıların en radikal ve entelektüel üyesi Dr. Abdullah Cevdet'in düşüncelerine, siyasi yaşamına ve özellikle Kürtlere dair görüşlerine odaklanacaktır.

Abdullah Cevdet.

İttihad ve Muhalefet yılları

Cevdet, 8 Eylül 1869 tarihinde Arap asıllı Bağdat Valisi Babası Diyarbekir'de bir Kürt aşiret reisinin kızı olan annesinden Ömer Vasfi Efendi'nin oğlu olarak dünyaya geldi. Cevdet, ilk eğitimini babasından ve daha sonra annesinin amcasından aldı. Hocalarından Arapça ve Farsça dersleri aldı. Diyarbekir'deki ilköğrenim yıllarının ardından, Mamuret-el Aziz Askeri İdadisi'ne kaydoldu. Ardından Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'ne geçti ve devamında Mekteb-i Tıbbiye'ye kaydoldu (Hanioğlu, 1981: 5; 1988). Abdullah Cevdet'in Askeri Tıbbiye'ye geldiğinde dini fikirlere yakınken, oku-

lun düşünce ortamından fazlasıyla etkilenip biyolojik materyalizme yöneldiği anlaşılıyor. Cevdet, biyolojik materyalizmin ve/veya Avrupa'dan esinlenerek alınan ve felsefi yaklaşımları sorgulanmadan kabul edilen fikrî yapısıyla şekillenmiş Mekteb-i Tıbbiye'nin, toplumsal duyarlılık ve siyasal muhalefetle birleştiği ortamında yetişen, istibdada ve hanedana muhalif bir entelektüeldi (Hanioğlu, 1981: 21). *İttihad-ı Osmani Cemiyeti*'nin kuruluşunun Cevdet'in kaydolduğu seneye denk gelmesi ise, onun kimi muhalif fikirleri önceden edindiği izlenimi veriyor.

Cevdet, İttihatçı geleneğin kurucularından biridir. İttihatçılar, namı diğer *İttihad-ı Osmani Cemiyeti*, Ohrili İbrahim Temo, Arapgirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükûti, Kafkasyalı Mehmet Reşit ve Bakülü Hüseyinzade Ali tarafından 21 Mayıs 1889'da kuruldu (Dündar, 2008: 19). Hanioğlu, bu cemiyeti önceleri Temo ve Sükûti'nin planladığını, ardından Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit ve Hikmet Emin ile kurduklarından bahseder. Fuat Dündar, Bakülü Hüseyinzade Ali'nin kurucular arasında olduğunu söyler ama Hanioğlu bu isim yerine Emin'in adını zikreder (Hanioğlu, 1981: 25). Cemiyetin toplantılarının Abdullah Cevdet'in odasında yapılması ve ilk beyannamenin onun tarafından yazılması, cemiyet içinde önemli bir konumda olduğunu gösteriyor (26).

Doktor Abdullah Cevdet, Mekteb-i Tıbbiye'den sonra imparatorluğun farklı bölgelerinde çalıştı, görevleri sırasındaki saraya muhalefeti nedeniyle sürgüne gönderildi, tutuklandı ve ardından Avrupa'ya kaçmak durumunda kaldı. Hemen ardından, Cevdet, İshak Sükûti ve Tunalı Hilmi'nin başını çektiği cemiyet üyesi bir grup Cenevre merkezli *Osmanlı* adıyla bir gazete çıkartarak (1897) muhalefeti bu gazete üzerinden de yürütmeye başladı. Cevdet ve arkadaşları 1902 yılında muhaliflerin Avrupa'da gerçekleştirdiği kongrede, Ahmed Rıza'nın siyasal açıdan merkeziyetçi fikirlerinin aksine ademimerkeziyetçi düşünceleri savunan Prens Sabahattin'e yaklaşacaktı. Fakat, Ahmed Rıza ve arkadaşlarının cemiyet içinde etkin olması nedeniyle bu grupla ilişki kuramayıp geri plana düştüğü söylenebilir (Hanioğlu, 1981: 47-48). Bu durum Cevdet'in daha içe dönük ve düşünsel faaliyetlerin merkezde yer aldığı yeni bir tutum almasına neden oldu (Mardin, 1999: 139). İçtihad matbaasını da bu dönemde kurdu ve aynı isimle ölümüne kadar devam edecek dergiyi Cenevre, Kahire ve İstanbul gibi farklı kentlerde basmaya devam etti (Malmisanij, 1986: 99-101). Cevdet, 1905-1910 yılları arasında Mısır'da kaldı ve faaliyetlerini buradan sürdürdü, Mısır'ın tercih edilmesinin sebebi ise yitahtın buradaki yayın faaliyetlerine karışamamasıydı (Hanioğlu, 1981: 53). 1910 yılında İstanbul'a döndü.

"Bir Kürd" olarak Abdullah Cevdet

Abdullah Cevdet kuruluşunda yer aldığı, birçok bildirisinde imzasının olduğu ve zamanla uzaklaştığı, önceleri çok-kimlikli muhalif, sonraları soykırım ve katliamların müsebbibi Müslüman-Türk muktedir bir harekete dönüşen İttihatçı cemiyetin "Bir Kürd" mahlaslı kurucu entelektüellerinden biriydi (Hanioğlu, 1981: 218; Malmîsanij, 1986: 103).

Doktor Cevdet II. Meşrutiyet sonrası İstanbul'a geldi ve burada yayın çalışmalarını sürdürdü. Kürtlere dair yazılarını İstanbul'a döndükten sonra oldukça artırdı. Kürt uluslaşma hareketi özellikle 1912'de kurulan Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti'yle iyice belirgin bir karakter kazanmıştı ve Cevdet'in cemiyet çevresiyle ilişkileri sıklaştı (Bozkurt ve Bilir, 2008; Duman, 2010; Kadri Cemil Paşa, 1991; Malmîsanij, 2002). Hêvî Cemiyeti tarafından 1913'te yayımlanan *Roji Kurd* dergisindeki "Bir Hitap" yazısında, Kürt gençlerine tarih bilinci, mensubu oldukları toplumun geçmişi ve geleceği konularında ısrarcı bir biçimde tavsiyelerde bulundu, eleştiriler yaptı:

> Kürt gençlerine bu 'prensip'i şiddetle arz ederim. Milliyetlerin belirginleştiği ve kişilik kazandığı bir devirdeyiz. (...) Yakın zamandan beri 'mefkûre' kelimesiyle ortaya koyup ifade ettiğimiz 'ideal'dir. Kürtlerin hakikaten yüzyılımıza layık bir tarih kitabına sahip olmadıklarını gelin hep beraber itiraf edelim. Sonra Kürtler bir 'ideal'e sahip midir? Sahip ise nedir onu bir gözden geçirelim (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 241-242).

Aynı yazısında Kürt tarihi için Şerefhan'ın *Şerefname*'sine gönderme yaparak söylediği veciz sözü birçok tarihçi ve siyasetçi tarafından hâlâ kullanılmaktadır: "Kürdlerin târîhi var mı? Bir (Şerefnâme) ile bir millet şeref-i hüviyyesini veyâhûd târîh-i şerefini tasarruf ve muhâfaza idemez" (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 99). Cevdet, imparatorlukların sonunun geldiğini, farklı bir siyasal sistemin oluşmakta olduğunu fark ediyordu. Bu siyasi bilinçlerinde bir değişim yaratsa da, Kürtlere önerdiği hâlâ Osmanlı içi bir yönetim modeliydi.

Cevdet, milliyetlerin vücut bulduğu bir dönemi ifade ettiği bazı yazılarında Kürtlerin Osmanlı içinde bir unsur olarak kalmaları gerektiğini düşünüyordu. Diğer bir ifadeyle imparatorluk içinde kalıp kalmamak sorusunun alternatifi olarak ayrılıktan ya da bağımsızlıktan henüz bahsetmiyordu. Kürt milliyetçiliğinin de belirginleşmeye başladığı bu dönemde, Balkan Savaşları sonucunda imparatorluktan ayrılan Balkan halklarının devletleşme örneği göz önünde olmasına rağmen, hâlâ Osmanlı'nın bir unsuru olarak kalınmasına özen gösterilmesi, bağımsız bir Kürdistan'ın fikrî çerçevesinin Cevdet'in zihninde şekillenmediğini, belki de hâlâ olmadığını gösteriyordu. Bu yaklaşımı, diğer

Kürt entelektüellerinin aynı dönemdeki fikirleri göz önüne alındığında çelişkili bir durum değildi. Çünkü siyasal eylem olarak Şeyh Ubeydullah ile, edebi/ideolojik açıdan da Hacî Qadirê Koyî ile başlatılabilecek Kürt milliyetçiliği 1913'lerde hâlâ somut bir siyasal talebe, bağımsız bir devlet söylemine sahip değildi. Bunun sebeplerinden biri de, Kürt milliyetçiliğinin ilk "ötekisi"nin, egemenliği altında bulunduğu Osmanlı Devleti değil, aksine birlikte aynı toprakları paylaştığı Ermeniler olmasıydı. Bu durum, dinsel bağla bir aidiyet hissettiği Osmanlı Devleti'nin "soyut" varlığının reddi yerine, aynı topraklarda yaşadığı Ermenilerin "somut rakipleri" olmaları algısından kaynaklanıyordu (Işık, 2014: 107). Cevdet, aynı tarihlerde Ermeni entelektüellerin çıkardığı *Jamanak* gazetesinde çıkan bir yazıya cevaben kaleme aldığı ve *İçtihad*'ın 1913'teki 50. sayısında çıkan "Kürdistan ve Ermenistan Mefhumları" başlıklı yazısında Şerefhan ve Hammer'e referanslar vererek Kürdistan tarihini ve Kürtlerin medeniyetini, kültürel tarihlerini vurguladı (Cevdet, 1328/1913). Doktor, dönemin gittikçe azalan, kimlikleri tekleşen birçok Osmanlı entelektüelinin aksine, aidiyetleri açısından çoklu bir kimliğe sahipti: Kültürel olarak Kürtlüğe sürekli vurgu yapması, aynı zamanda Osmanlı içinde özerk bir unsur iddiasında bulunması ve bununla birlikte Batıcılık akımının öncülerinden olması bu yaklaşımının devam ettiğini gösteriyordu.

Roji Kurd'un ikinci sayısında da Cevdet, "İttihâd Yolu" başlıklı makalesinde Kürtlere dair düşündüğü siyasi amacı daha ayrıntılı ve örnekleriyle açıklamaya çalışmıştı. Türkiye, Osmanlı Avrupa'sındaki topraklarının kaybından sonra bile muhtelif unsurlardan oluşmuş büyük bir imparatorluk olarak kalmaktadır. Bu unsurları birleştirmek veya hiç olmazsa birbirine yakınlaştırmak umudu henüz kaybolmamıştır (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 265-267).

Umudunu kesmediği Osmanlı içinde bir birliğin ilkelerinin ne olması gerektiğini analiz ederken, bunun İsviçre kanton modeli üzerinden zoraki değil gönüllü, fakat çıkarlara dayalı olması gerektiğini ifade etmişti. Bunu da şu veciz sözüyle ifade etmişti: "Unsurların birleşmesi unsurların menfaatinden ibarettir" (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 265-267). Önerdiği bu pragmatik birlik yolu, çökmekte olan imparatorluk için bir alternatif olabilir miydi? Milliyetçilikler, zamanının ruhu, Kürtlerin bu modern ideoloji içindeki konumu ve Cevdet'in entelektüel yapısının merkezinde yer alan Batıcılık/modernlik fikri bir tarafta, öte tarafta ise yirmi yıldır dile getirdiği imparatorluğun yaşatılması, kurtarılması fikri onu Osmanlı içinde böylesi bir pragmatik siyasi modeli önermeye götürmüştü. Dolayısıyla Cevdet, özellikle Kürt gençlerine ve eğitim görmüş kesimlerine modernleşmeye dair çağrılar yaparken, sadece kültürel bir Batıcılık fikri üzerinden değil, bu yazıyla aynı zamanda siyasi bir alternatif de sunuyordu. Muhtemeldir ki, temel bu

dikabı farklı birçok etnik grup imparatorluktan kopup devletlerini kurarken ve arta kalan topraklarda da Türkçülük akımı iddia sahibi iken önerdiği *birlik yolu*'nun birçok kesimce gerçekçi bulunmaması ve çözüm alternatiflerinden biri gibi ele alınsa da dönemin ruhuna hitap edememesiydi.

Yine *Roji Kurd*'un yayın hayatının durdurulmasının (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 66) ardından yayımlanan *Hetawi Kurd* dergisinde yazdığı yazıda Kürt gençlerinin köylere dönerek edindikleri birikimleriyle kendi toplumları için öğretmenlik yapmaları gerektiğini söylüyordu (Duman, 2010: 124; Hanioğlu, 1981: 318). Bu fikrinin, yani Kürdistan'a dönüş önerisinin kaynağında, diğer ulusal hareketlerden etkilenmesi, özellikle Ermeni gençlerinin Avrupa'da eğitim görüp Ermeni köylerine dönerek okullar kurmaları ve tecrübelerini aktarmaları olduğunu söyleyebiliriz. Bu minvaldeki makaleler, *Roji Kurd* dergisinin farklı sayılarında farklı yazarlarca da yayımlanmıştı. Cevdet, Hêvî Cemiyeti'nin yayın organlarında kaleme aldığı makalelerinde özellikle Kürt gençlerine hitap ediyordu. Eğitimin, modern hayatın, Batılılaşmanın, kendi tarihlerini bilmenin ve bunu kendi toplumlarına yaymanın önemini sıklıkla vurgulamıştı.

Abdullah Cevdet Kürt-Ermeni toplumlarının ilişkilerine dair de yazılar yazdı. Özellikle Kürtlerin Ermenilere karşı kışkırtılmasının, Ermeni katliamlarında rol almalarının arkasında Abdülhamid'in olduğunu ve Kürtlerin *bu oyunlara* gelmemesi gerektiğini defalarca ifade etmişti (Klein, 2012: 193; Koç, 2012: 142; Sasuni, 1991). Aynı dönemlerde Abdurrahman Bedirhan da çıkardığı *Kürdistan* gazetesinde benzer minvalde, büyük çoğunluğu Sünni Kürt aşiretlerinden müteşekkil Hamidiye Alayları eliyle Ermenilerin katledilmesine karşı makaleler kaleme almıştı, Kürtlerin bu karşı karşıya getirilme oyununa gelmemesi gerektiğini vurgulamıştı (Işık, 2014). Bedirhan, Osmanlı iktidarına muhalif yayınların basımında Abdullah Cevdet'e ekonomik olarak da destek vermişti (Hanioğlu, 2001: 59; Malmisanij, 1986: 28). Ayrıca yıllar, özellikle Kürt cemiyetlerin kurulması ve yayınlarının çıkmaya başlamasıyla belirgin biçimde hissedilen Kürt milliyetçiliği fikri Abdullah Cevdet'i etkilese de, siyasi fikri, hâlâ savunduğu Osmanlı içinde özerk yönetimlerin ötesine geçememişti. Milliyetçi bir fikre sahip değildi, fakat buna rağmen Ermeni yazarlarca Kürtler ve Kürdistan mefhumlarına dair yazılan birçok yazılara cevap veriyor ve Kürt gençlerini ve toplumunu ısrarla "uyarıcı" içerikli yazılarıyla zamanın ruhuna göre hareket etmeye davet, hatta teşvik ediyordu (Akpınar, 2003).

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Cihan Harbi'nde yenilmesi Cevdet'in inandığı imparatorluk çatısı altında birlikte yaşama fikrini de anlamsızlaştırmıştı. Bu durum aynı dönemde Kürtlere dair yazdığı yazılarında da görülüyordu. Cevdet 1918'de çıkan haftalık Kürtçe-Türkçe *Jîn* dergisinde de yazmıştı

(Baykuşak, 2014; Bozarslan, 1985; Malmîsanij ve Mahmud Lewendî, 1992: 54-70). Bu dergiye yazdığı yazısında, Kürtlerin dönemin Amerika Birleşik Devletleri başkanı Wilson adıyla hazırlanan prensiplerine gönderme yaparak bir siyasi pozisyona sahip olmaları gerektiğini vurguladı (Malmîsanij, 1986: 97). Cevdet buradaki yazısında "eski ideolojiler, eski siyasal ve sosyal ideolojiler çöküyor; başka ilkeler, başka önderler yükseliyor; akıl öfkeye egemen, karanlık aydınlığa mahkûm oluyor" diyor ve devam ediyordu: "Kürtler! Böyle bir çağın böyle bir kıyametinde uyumak mümkün müdür? 'Ey Kürd, uyan' diye bağırmaya ben gerek görmem. Çünkü eğer Kürdler uykuda, hâlâ uykuda iseler, çoktan, pek çoktan ölmüşler demektir" (96-97). Bunu vurguladığı yazısının başlığı "Kürtler Uykuda Değil"dir. Savunduğu aydınlanmacı yaklaşımını Kürtler söz konusu olunca, özellikle savaşın hemen ardından daha belirgin bir biçimde sürdürdü. Cevdet, eskinin ideolojilerinin ve sistemlerinin çökmekte olduğunu ve Wilson prensiplerine gönderme yaparak yeni bir siyasal düzenin kurulduğunu yazarken, "başka ilkeler"in yükseldiği, farklı bir şekilde ifade edersek, yeni bir dünya nizamının oluştuğu böylesi bir zamanda, Kürtlerin de yerlerini alması gerektiğine ısrarla vurgu yapmıştı. Kürtlere uyanmalarını ve bu yeni dönemde yerlerini almaları gerektiğini âdeta çaresizce ifade ettiği yazılarında, anlık bir gecikmenin ölümle eş değer olduğunu söylüyordu. Ki Kürtlerin 20. yüzyıldaki durumu, bahsettiği nizamda yerlerini alamaması, bu öngörüsünü doğrulamıştı.

Cevdet'in *Jîn* dergisindeki bu yazıları, o güne dek yazılarının merkezinde yer alan Osmanlıcılık fikrine dair vurgunun azlığı, yeni siyasi nizamda Kürtlerin yerlerini almaları gerektiğine dair tutumu, fikrinin değiştiğini gösteriyordu. Osmanlı'nın savaşta yenilmesinden sonra, Kürtlere dair ulusların kendi kaderlerini belirlemeleri ilkesini vurgulaması bunu doğruluyordu. Hanioğlu, Cevdet'in savaş sonrası ve "Anadolu hareketinin başarısı" öncesinde Kürdistan düşüncesinin önemli savunucularından olduğunu, Ortadoğu toplumlarına rağmen Batılı devletler eliyle kültürel ve siyasal sınırların hesaplanmadan çizildiği böylesi bir süreçte, Osmanlı Devleti'nin de Batılı devletler gibi bu emperyalizme özendiğini ifade eder (Hanioğlu, 1981: 320-321). Cevdet'in bahsettiği bu yeni nizamda Kürtler yerlerini alamamıştı. Bunun birçok sebebi vardı; Kürt entelektüelleri, Kürtlerin haklarını savunurken dönemin siyasi ve fikrî yapısını doğru tespit etseler de, bunu iddia sahibi oldukları Kürtler ve Kürdistan'a taşırma konusunda ciddi handikapları vardı. Hemen hepsi İstanbul'daydı ve oradan bu oluşan yeni dünya nizamında bir avuç entelektüel ve siyasetçi olarak Kürtlere yer açmaya çalışıyorlardı. Oysa birçoğu savundukları Kürt toplumunun hakikatlerinden, yerel iktidar güçlerinden hem düşünsel hem de fiziksel olarak çok uzaktaydılar. İmparatorluktan ayrılan diğer toplumların entelektüelleri mücadelelerini özellikle kendi topraklarında ve

ürken, dönemin Kürt entelektüelleri bu öncülüğü, İstanbul'dan ya da Kürdistan dışından yapabileceklerini düşündüler. Söyledikleri dönemin anlaşılması açısından önemliydi fakat uygulama safhasında bulunmamaları, Kürdistan yerellerinde bambaşka iktidar ilişkilerinin olması ve İstanbul entelektüellerinin ve bir avuç siyasetçinin buna müdahil olamaması, Cevdet'in bahsettiği yeni nizamda Kürtlerin yer bulmasını engelleyen sebeplerdendi.

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin etkinliklerine ve düşüncelerine aktif bir biçimde katılan Cevdet ve dönemin Kürt entelektüelleri siyasal açıdan başarısız olmuşlardı. Cevdet, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Kürdistani fikirleri savunmasa da tecrit edilecekti. Fakat İttihatçıların iktidarda olduğu zamana nazaran, Cumhuriyet'in kuruluşundan ölümüne dek fikirleri pek engellenmemiş ve *İçtihad* kapatılmamıştı. Bunda karşılıklı bir *anlayış* söz konusuydu: Cumhuriyet elitlerini fazla eleştirmemesi, I. Cihan Harbi sonrasındaki Kürdistani fikirlerini dillendirmemesi ve aynı zamanda Batılılaşmaya dair yazdıklarının da bu Cumhuriyet elitlerinin düşüncelerine paralel olması onun entelektüel faaliyetlerini sürdürmesini sağlamıştı.

Sonuç

Abdullah Cevdet istikrarlı bir biçimde muhalefetini sadece yayın yoluyla sürdürmüştü. Böylesi bir sürecin entelektüel ve kısmen de siyasal aktörlerinden biri olan Abdullah Cevdet'in Kürtlerin siyasal statüsüne dair zamanla dönüşen siyasi fikirlerini Osmanlı'nın bir unsuru, Osmanlı içinde özerk bir Kürdistan, 1918'lere gelindiğinde ise içinde yer aldığı Kürdistan Teali Cemiyeti çevresinin geniş bir kesiminin savunduğu bağımsız bir Kürdistan olarak sıralayabiliriz. Cevdet, tüm bu dönüşümlerde entelektüel olarak etkin bir pozisyonda olmasına ve "Cumhuriyet inkılapları" olarak ifade edilen modernleşme adımlarına fikir babalığı yapmasına rağmen (Gündüz, 2010), her iki yönde de siyaseten etkisiz ve başarısız bir hayat yaşadı. Kürt milliyetçiliği şekillenmeye başladığında Kürt entelektüellerinin kurduğu cemiyetlerde ve yayınladıkları gazete ve dergilerde yazınsal olarak yer alsa da, siyasetten uzak durdu. Avrupa'dan ve İstanbul'dan Kürtlere, Kürdistan'a seslenen, tıpkı modernleşmeyi salık veren ama kendi kimliğini tekleştirmeyen, dönemin çoklu kimliğe sahip idealist bir Osmanlı entelektüeli olarak kaldı.

KAYNAKÇA

Akgün, Ahsen (2003), "İttihatçı Bir Kürt Aydını: Dr. Abdullah Cevdet'in Yazıları", *Vesta*, *1*, s. 280-298.

Gündüz, Tahir (2014), "The Role of the Press in the Construction of Kurdish Collective Identities: A Case Study On "Jin" Journal (1918-1919)", Bilgi University, Institute of Social Science, Master of Arts in History, Istanbul.

Bozarslan, Mehmet Emin (1985) *Jîn: Kovara Kurdî-Tirkî:Kürdçe-Turkçe Dergi 1918-1919*, Uppsala: Deng Yayınevi.

Bozkurt, Serhat ve Bilir, Sezen (ed.) (2008), *Hinkere Zimane Kurdi Kürt Talebe Hevi Cemiyeti: İlk Pratik Kürtçe Öğrenme Kitabı*, İstanbul: Bgst Yayınları.

Cevdet, Abdullah (1328/1913), "Kürdistan ve Ermenistan Mefhumları", *İctihad*, IV (50), s. 1151-1153.

Duman, Gülseren (2010), "The Formations of the Kurdish Movement(s) 1908-1914: Exploring the Footprints of Kurdish Nationalism", yayımlanmamış doktora tezi, Boğaziçi University, Atatürk Institute for Modern Turkish History, İstanbul.

Dündar, Fuat (2008), *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği, 1913-1918*, 3. baskı, İstanbul: İletişim.

Gündüz, Mustafa (2010), "Mustafa Kemal ve Erken Cumhuriyet Dönemi Eğitim ve Kültür Hayatının Abdullah Cevdet'in Etkileri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5/1, s. 1067-1088.

Hanioğlu, M. Şükrü (1981), *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

—, (1988), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 90-93.

—, (2001), *Preparation For A Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, Oxford, New York: Oxford University Press.

Işık, Ayhan (2014), "Kurdish and Armenian Relations in The Ottoman Kurdish Press (1898-1914)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi University, Institute of Social Science, Master of Arts in History, İstanbul.

Kadri Cemil Paşa (1991), *Doza Kurdistan (Kürdistan davası): Kürt Milletinin 60 Yıllık Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, 2. basım, Ankara: Öz-Ge Yayınları.

Klein, Janet. (2012), "Çatışma ve İşbirliği: Abdülhamid Dönemi Kürt-Ermeni İlişkilerini Yeniden Değerlendirmek (1876-1909)", *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu*, içinde, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Koç, Yener (2012), "Bedirxan Pashazades Power Relations and Nationalism (1876-1914)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi University.

Kürdoloji Çalışmaları Grubu (2013), *Rojî Kurd 1913*, İstanbul: Weşanên Enstituya Kurdî ya Stenbolê.

Malmîsanij (1986), *Yüzyılımızın Başlarında Kürt Milliyetçiliği ve Dr. Abdullah Cevdet*, Uppsala/İsveç: Jina Nû Yayınları.

—, (2002), *Kürt Talebe-Hêvi Cemiyeti İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği*, İstanbul: Avesta.

Malmîsanij ve Mahmud Lewendî (1992), *Rojnamegeriya Kurdî (1908-1992)*, 2. baskı, Ankara: Öz-Ge Yayınları.

Mardin, Şerif (1999), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908*, 6. baskı, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Sasuni, Garo (1991), *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, İstanbul: Med Yayınları.